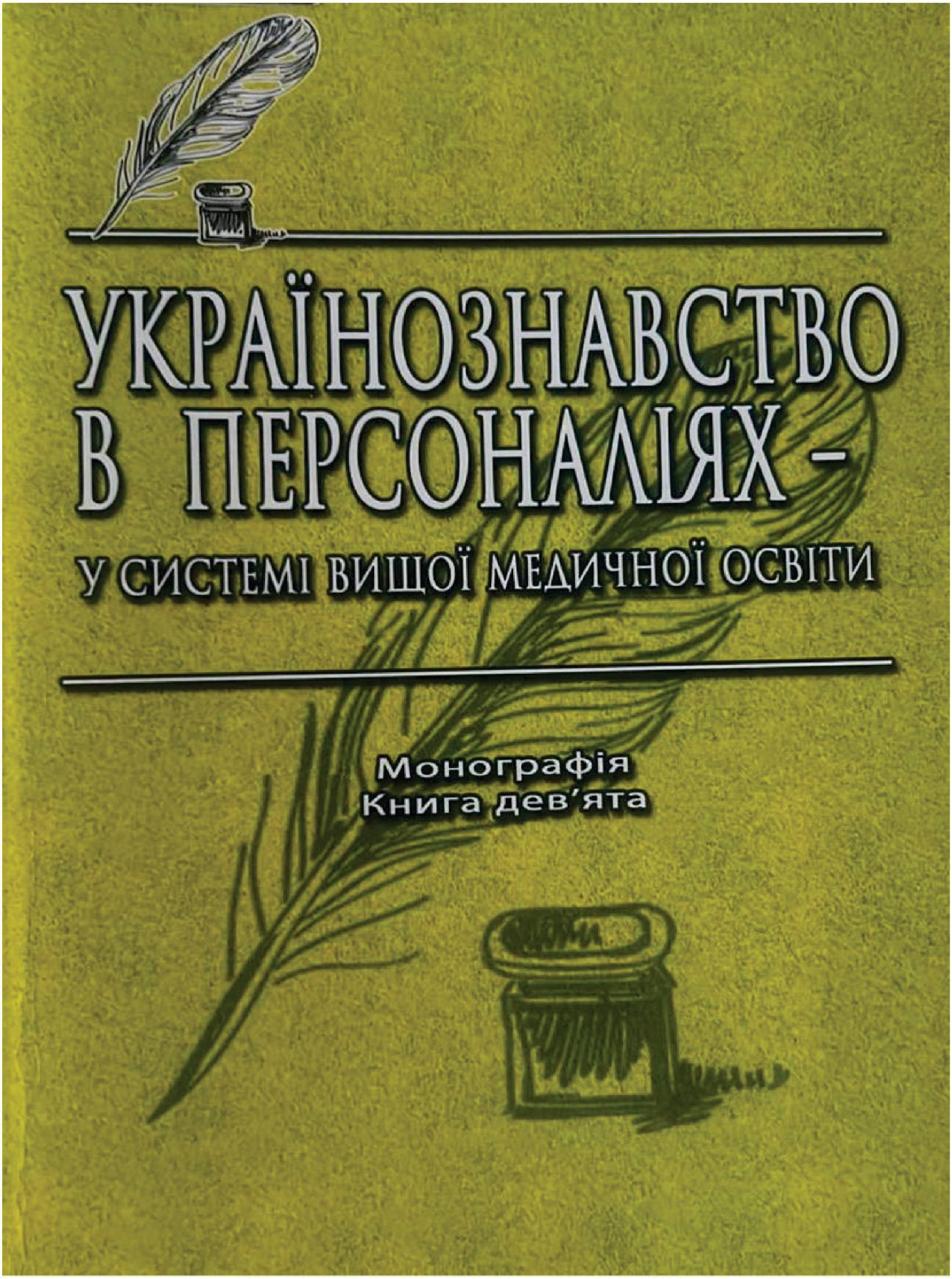

УКРАЇНОЗНАВСТВО
В ПЕРСОНАЛІЯХ –
У СИСТЕМІ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ
Монографія
Книга дев'ята

Міністерство охорони здоров'я України
Івано-Франківський національний медичний університет
Кафедра українознавства і філософії

945

УКРАЇНОЗНАВСТВО В ПЕРСОНАЛІЯХ – У СИСТЕМІ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

МОНОГРАФІЯ

Книга дев'ята

ВІЧНИЙ
549253

Івано-Франківськ
Вид-во ІФНМУ
2025

УДК 39(=161.2) (092)
У45

Працю рекомендовано на засіданні кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету, протокол № 7 від 06.03.2025 р.

Друкується за постановою Вченої ради Івано-Франківського національного медичного університету, протокол № 4 від 25.03.2025 р.

Наукова апробація

Хланта І.В., доктор мистецтвознавства, професор (м. Ужгород)
Дмитренко М.К., доктор філологічних наук, професор (м. Київ)
Хороб С.І., доктор філологічних наук, професор (м. Івано-Франківськ)

У45 **Українознавство в персоналіях – у системі вищої медичної освіти:** монографія: Кн. 9/ За заг. ред. д-ра філол. н., проф., акад. Вищої школи України, засл. діяча науки і техніки В.А. Качкана – Івано-Франківськ, 2025. - 336 с.

ISBN 978-966-8288-62-3

Колективна монографія увібрала актуальні аспекти українознавчих наук вищої медичної освіти. Особливий акцент зроблено на визначних персоналіях, що репрезентують найрізноманітніші сфери гуманітарного спектру.

Розрахована на викладачів ВНЗ, аспірантів, докторантів та широкі кола студентів.

БІБЛІОТЕКА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО МЕДИЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
Інвентарний №

УДК 39(=161.2) (092)

ISBN 978-966-8288-62-3

© Івано-Франківський національний медичний університет, 2025
©Автори монографії, 2025

ЗМІСТ

Слово інтродукції.....4

Розділ перший. Говерла вченого-педагога.....7

Дороги й проспекти Володимира Качкана (дещиця до життєтворчості) (Дмитренко Микола).....8

Місце «Я-особи» у контексті національно-культурної маркованості (Зимомря Микола).....22

Володимир Качкан: «З того слова насію довічних пісень…» (Тебешевська Оксана).....31

Володимир Качкан – в бібліографії: Біобібліографічний покажчик, вип. 7 (2020-2025рр.).....36

Із дедикацій – В.А.Качкану.....67

Розділ другий. Імена… Імена… Імена.....118

Український волюнтаризм vs романтизм: від Тараса Шевченка до Дмитра Донцова (Братасюк Марія).....119

Одержимий дослідництвом (Ігор Кічак) (Васильчук Микола).....130

Яскрава зірка на небосхилі української культури (до 100-річчя з дня народження музикознавця Любомири Яросевич) (Глібовицький Ігор).....141

Світ національно-культурних цінностей в людині (у 100-літній ювілей подружжя Ганни Денисюк та Івана Денисюка) (Зимомря Микола).....147

Петро Конашевич-Сагайдачний в контексті культури Ренесансу (Кашуба Марія).....165

Зв'язкова світів і поетеса боротьби (Катерина Мандрик-Куйбіда) (Куйбіда Василь).....175

Незламність національної одухотвореності (Лизанчук Василь).....204

Йосип Георгійович Струцюк: епічний голос королівської Холмщини (Павлюк Ігор).....228

Корелят «письменник і рідна мова» у «науці про різномовні обов'язки» Івана Огієнка (Погребенник Володимир).....236

КОРЕЛЯТ «ПИСЬМЕННИК І РІДНА МОВА» У «НАУЦІ ПРО РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ» ІВАНА ОГІЄНКА

Вирубаний ліс виросте, заподіяна пожем рана заросте, а заподіяні рани словами, діяннями все життя ниють…
(Олександра Селюченко)
Мова – генетичний код нації, який поєднує минуле із сучасним і програмує наше майбутнє
(Ірина Фаріон)

Створена в екзилі у міждисциплінарному, літературо- та мовознавчому, ключі та вперше видана у варшавському часописі «Рідна мова», праця Івана Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» (1935) цінна і прикметна, зокрема, плеканням ідеалів самостійності й соборності України, безперешкодного розвитку її культури, мови й духовності. Названа праця вводить у коло постійних творчих інтересів автора не тільки 30-х рр., коли він як редактор «Рідної мови» обговорював її у низці статей («Без спільної літературної мови нема нації, для одного народу одна літературна мова», «Всеукраїнська літературна мова й мова наших дитячих видань», «Для одного народу – одна наукова термінологія»).

У них він однозначно й концептуально ствердив доцентрову консолідуючу силу єдиної літературної мови народу, адже, як це сформулювала Є.Сохацька у розвідці «Ідея соборності в культурологічній спадщині Івана Огієнка», вона зміцнює так потрібне Україні й сьогодні «почуття національної єдності, формує психіку, розвиває мораль, плекає свідомість» [1, с.29]. Тому громадський і державний діяч, учений і письменник висунув гасло, котрого дотримувався все життя: для одного народу – одна літературна мова і один правопис» (а зараз мало не кожний часопис має свої правописні й інші норми!). Воно народилось у його ідейному універсумі значно раніше, ніж у 30-х рр., а визріло у роки Національної революції як наслідок розмислу про єдність нації, злютовану мовою й успадкованим в І.Франка ідеалом поступу: мова, писав І.Огієнко 1918 р., – це не тільки форма культурного життя нації, а й спосіб і форма «національного організування»

Після декалогійної частини брошури, спроектованої на кожного свідомого громадянина й утверджуючу дорогу для автора ідею необхідної мовленнєвої, орфоепічної й правописної єдності усього украї-

ського народу, «Наука...» концентрується довкола актуальних проблем мовотворчості у національному письменництві. Вже те, що І.Огієнко зосередився на літературі як одному з головних первнів «найціннішої культурної ділянки» засвідчує: як теоретик і практик він глибоко усвідомив значення діяльності тих, кого вважали «інженерами людських душ», а в сталінському СРСР уже тоді номінували «автоматниками партії». До того ж розділ VIII названої праці, «Письменник і рідна мова», являє собою широко закроєну й концептуальну програму дій, кожна з пронумерованих позицій якої, від №1 до останньої №28, спрямована на реалізацію суб'єктами красної словесності місії художньої творчості, високої в умовах недержавної України, – злютовувати свій народ у потужну й свідому силу. Це надзавдання літератури недержавної нації досяжне лише через етнодидактичне виховання письменниками «почуття всенаціональної гордости й чести» [3, с.53].

Окреслений програмно чітко у 28 позиціях, Огієнківський проект ставить перед гідними своєї ролі літераторами ключові вимоги і завдання, що кумулятивно пронизують усі частини його «Науки про рідномовні обов'язки», є наскрізними у них. Так, преамбулою до зачинних постулатів частини VIII «Письменник і рідна мова», «ідеологічно-історичних нарисів» «Книга нашого буття на чужині» тощо є визнання мови, як слушно писав І.Тюрменко у статті «Українська культура у вимірі православної концепції Митрополита Іларіона», «віддзеркаленням душі народу, його вікової історії та культури» [2, с.249]. Вона, за І.Огієнком, є «серцем народу». Коли гине мова – гине й народ (як суголосно мовив індійський релігійний діяч і філософ Шрі Чінмой, загибель народу починається з того, що німіє його мова). Народна мова – це ще й схованка сили-силенної мовних перлин, що нерідко вербалізують «тонкі духовні переживання». Літературна ж мова, за проникливим твердженням «Десяти найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина», – «то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її» [3, с.41].

Це вагоме усвідомлення детермінує всі понижчі кореляти «письменник – мова», починаючи з визнання «Найсильніші й найперші творці соборної літературної мови – то свої письменники» [3, с.50]. І дійсно, у культурному відродженні України та становленні її нової літератури таку роль відіграли насамперед героїчна й комічна мовотворчість на живій народній основі Івана Котляревського (в Галичині – вірші й проповіді М.Шашкевича) й особливо Тараса Шевченка, який створив, зокрема, високий стиль соборного слова. А літератори-москвофіли, навпаки, пострашившись мовною мішанкою «язичієм», практично не прислужилися

поступові письменства та формували хіба що підґрунтя політичної течії русинства, ідеології «русского міра» й сучасного суржика. А він, як писав Ю.Шевельов, є серйозною загрозою у мовних ситуаціях на зразок тієї, що маємо сьогодні в Україні.

Пункт 2 кореляту продовжив попередній у площині ствердження І.Огієнком зобов'язання кожного письменника володіти своєю «соборною літературною мовою» та постійно примножувати її знання. Звідси органічно випливає критична констатація пунктів 3-4: якщо літератор не працюватиме у цей спосіб для «загальнонаціонального добра» через власні лінивство чи несвідомість, то він тільки зашкодить рідній культурі (на жаль, в українській літературі постмодерну цього, певне, не усвідомлюють ті белетристи, втім і жінки, які часто-густо послугуються нецензурною лексикою, смакують тілесні «низові» мотиви тощо). Керуючись високими ідеальними мотивами, Митрополит Іларіон справедливо наголосив у пункті 5 на необхідності для майстрів слова не лише писати, а й говорити «найкращою соборною літературною мовою» [3, с.50].

Цікава й дещо дискусійна у нашому розумінні позиція 6 факту ґрунтується на факті походження літературної (штучної) мови з народної (природної), проте й на визнанні безперечної їх взаємної дистанційованості. Звідси походить досить жорстка вимога пункту 6 І.Огієнка: не слід будувати мовну фактуру художнього твору на застосуванні діалектизмів і провінціалізмів, виправдовуючи це невистарчальним резоном «так говорять у нашому селі» (зауважмо: це писав І.Огієнко-історичний діалектолог, дослідник місцевих говорів, наприклад лемківського, у студіях «Словацько-українська спільнота в лемківському говорі XVIII ст.», автор статей «Місцеві карпатські говори», «Як записувати народні говори», укладач «Словника місцевих виразів, у літературній мові не вживаних»). Дискусійність цієї засади, на нашу думку, полягає у тому, що українське письменство досі не вичерпало не зужитий ще ресурс того ж лемківського чи, наприклад, ще більше відомого гуцульського діалекту. Його застосування дало розкішні естетичні плоди у натхненній Гуцульщиною творчості Ю.Федьковича, І.Франка, Олександра Олеся, Б.Лепкого, М.Коцюбинського, Г.Хоткевича, О.Кобилянської, Марка Черемшини, польського письменника Ст.Вінценза та ін. авторів, збагатило активний лексичний фонд української літературної мови. Гадаємо, що особливості індивідуального мовного узусу має визначати літературний хист і почуття мистецького такту, ступінь системної сформованості власного стилю митця. Проте заберімо у Петра Шикерика-Дониковського чи Онуфрія Манчука його гуцульську говірку, фольклоризми й етнографізми – й можемо отримати, перефразовуючи Марка Черемшину,

замість живої квітки їх прози якогось «струпішілого мерця».

Цілком придатна й актуальна вимога 7 якраз стосується активного і пасивного словника мови письменника: перший у нього має бути найширший, а другий, що складається практично не вживаних слів і виразів –рідкісних або малознаних, – якнайменший (серед наших класиків зразками щодо цього можуть послужити насамперед Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка, А.Кримський, Б.Лепкий і ін.). Невипадково аксіологічною цінністю творчості письменника визнано у пп.8-9 багатство його словника, чуття скарбів рідної синоніміки, а ще виробленість, соковитість, промовистість і небуденну яскравість мови – риса художніх писань самого І.Огієнка.

Слушні позиції 10-12 кореляту «Письменник і рідна мова» поширює поняття багатства мови на небуденні епітети (не тільки прикметникові, а й прислівникові), на творення нових слів як «ознаку талановитости письменника» [3, с.51] – а можливо, деколи й геніальності, як у випадку раннього Павла Тичини. Заохочувати митця до творення нових слів є, на думку І.Огієнка, навіть обов'язком суспільності (sic!). Визначивши цінність тільки поетичної мови у літературі, мислитель пов'язав її, крім вищезгаданого, із новаторськими метафорами і персоніфікаціями, колоритними порівняннями (успіх останніх зумовлюється свіжістю другорядного предмета порівняння, тобто того, з чим порівнюють).

Пп.13-16 об'єднало поняття licentia poetica (терміносистемі М.Зерова властиве вживання цього термінологічного словосполучення у модифікованому варіанті licentia litteraria). Це та мистецька воля, що дає змогу письменнику вибрати одну з прийнятних словоформ або котрийсь із синонімів. Уживання ж ним не «санкціонованих» літературною мовою слів або говіркових наголосів упрост оголошується «недозволеним огріхом» супроти неї. На нашу думку, «регуляторній системі» праці «Наука про рідномовні обов'язки» тут бракує нотатки про те, що поетичні наголоси можуть не збігатися з граматичними, оскільки потрапляють у силове поле ритму і розміру. Важливість для І.Огієнка проблеми використання діалектизмів (меншою мірою архаїзмів) у літературній соборній мові засвідчується вже певним «кружлянням» цих мотивів, що повертаються до modus operandi кореляту позиціями 17-20. У них стверджується від'ємне значення для єдності нації і «всенаціонального культурного добра» [3, с.52] незнання письменником соборної мови - тієї, що є однаково добре зрозуміла над Дніпром, Доном і Сяном, як писав І.Франко про такі ж бездержавні обставини України. Тут слід наголосити: спільною всеукраїнською літературною мовою – «соборною» – для світового українства Іван Огієнко однозначно й послідовно мис-

лив не мову рідного житомирського Полісся чи Галичини (Франкову), хоча вони й здатні її збагатити, а середньонаддніпрянську – мову Тараса Шевченка. Кордон же на Збручі загрожував Україні, згідно з його політико-мовним прогнозом, постанням двох літературних мов: хто нею не володіє, мав би її вивчити, інакше дошкульно зашкодить рідним культурі й народові.

Тож застосування говіркової мови, як і архаїзмів, за умов бездержавності чи «недодержавності» І.Огієнко категорично обмежував суперемними цілями, артистичними чи ілюстраційними, виправдовуючи присутність місцевих слів і виразів завданням творення локального колориту в діалогах і монологах персонажів, а також необхідністю творів на регіональну потребу. Аналогічно архаїзми повинні, на його переконання, суголосне Драгоманівському, підпорядковуватися цим же цілям та вільно вживатися лиш у «розмові давніх дієвих осіб». Тож ідейним гаслом і неписаним імперативом цих міркувань варто визнати філософську засаду в дусі позитивізму відповідності актуальним справам живого й ус ім. зрозумілого слова та мови.

Позиції 21-28 підносять високі функції літературного критика як знавця мови та помічника у справі шліфування її письменниками, унормовують їх творчий узус у плані дотримання чистоти мови, уникнення «чужих ялових слів та кальок», яких так багато в українських мас-медіа початку XXI ст., особливо засміченій мові реклами тощо. Надзвичайно важливими з погляду сьогодення слід визнати пп.22 і 24. Тут звучить доленосна для сучасної української держави ідея плекання всіма письменниками «всенаціональної одности», зокрема мовної, й такої її рідномовної реалізації, «щоб на цих творах духовно зростали і молодь, студентство, й ціле громадянство взагалі» [3, с.53]. Найвідповідальніщим обов'язком літераторів, особливо недержавного народу, І.Огієнко визнає піднесення ними «патріотичних всенаціональних тем, що виховують у народі почуття всенаціональної гордости й чести» [3, с.53]. Звідси – неактуальність у його естетичній програмі «чистого мистецтва», шкідливість оминання митцями національно-громадських мотивів, вимога щодо вироблення ними національного світогляду – передумови розвитку й усього народу та його літературної мови.

Дотримуючися принципу єдності змісту і форми, автор по-своєму розставив акценти для української літератури та її творців: «сама форма твору, навіть найкраща, не задовольнить національних потреб їх народу – в творі мусить бути, крім досконалої форми, ще й відповідна ідея. Тільки глибока ідея, вкупі з досконалою формою, роблять твір великим і нестаріючим» [3, с.53-54].

Тож невелика брошура «Наука про рідномовні обов'язки» з дистанції часу виявляє свою непроминальну вартість уже самим розумінням зродженого на основі живої мовної практики всього народу української літературної мови як найбільш дієвого чинника формування рідної соборної нації та культурно-національного духового її відродження всупереч «обмосковленню», полонізації, румунізації та мадяризації українських земель. Підмет його концепції «рятування України», ця вельми значна змістом праця акцентувала діалектичний зв'язок процесів зростання культури рідної мови й національно-народної свідомості, соборності й духовної зрілості суспільства, уклала програму дій розвою індивідуальності й громади за вкрай несприятливих суспільно-політичних обставин, що й визначає актуальність цього щирого заповіту І.Огієнка своїм сучасникам і нащадкам.

Література та джерела

1. Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: До 115-річчя від дня народження / Наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теорет. конф. (18-19 лютого 1997 р.). - Кам'янець-Подільський-Київ, 1997.- С.29-33.

2. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта / Наук. зб. Серія історична та філологічна. – Вип.VI.- Кам'янець-Подільський, 2009.- С.245-254.

3. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рідна мова / Упор., передмова і коментарі М.Тимошика // Іван Огієнко. – К.: НВЦ «Наша культура і наука», 2010. – 435 с.